

De preek van de leek

Alexander Rinnooy Kan

28 november 2010

GROET

Dames en heren, Gemeente

Voor u staat een nerveuze voorganger. In deze prachtige kerk voel ik mij een leek in elke denkbare zin van het woord, aan de rand van een ervaring waar ik met ongebruikelijke nervositeit naar uit heb gezien.

Voor uw aanwezigheid ben ik dan ook dubbel dankbaar.

Volgens de Grote Van Dale is een leek ofwel iemand die niet tot de geestelijke stand behoort ofwel iemand die geen deskundige of vakman is. Aan het gecombineerde criterium voldoe ik in ruime mate. Een leek is voornamelijk iets niet. Het is dan ook in passende nederigheid dat ik hier zal spreken: niet als geestelijke, niet als deskundige, niet als vakman, en eerlijk gezegd niet eens als een verschrikkelijk gelovige.

“Zien, soms even” was de titel van het eerste boekje dat ik las van Huub Oosterhuis, en veel verder dan die titel aangeeft ben ik in de tussenliggende jaren niet gevorderd.

Ik citeer:

“Dit dat ja nee voortjagend voortgedreven
Niet kunnen willen toch zo moeten leven
Overall nergens niemand op het spoor.
Dan jij. Ik hoor je stem. Ik zie – soms even”.

Het is misschien al heel wat. Ik ben Abeltje Hoogenkamp en Huub Oosterhuis dankbaar voor hun bijdragen voor en tijdens de dienst, en Leoni Jansen en het koor van de Amsterdamse Studentenekklesia voor hun muzikale ondersteuning.

Fijn dat u er bent.

PREEK

Matilde kwam uit een militaire familie. Zij had drie kinderen: Jorge, Alejandro en Fabiana. Alejandro was twintig jaar en was een veelbelovende student medicijnen. Op een dag kwam hij zijn moeder vertellen dat hij die middag deel zou gaan nemen aan een grote demonstratie. Hij kwam niet meer terug. Hij was in een keer spoorloos verdwenen. Zij begreep er niets van. Ze kende hoge militairen, ze kende de hoogste generaal, ze kende zijn vrouw. Maar die wilden er niet over spreken.

Toen hoorde ze van de Moeders van de Plaza de Mayo. En in 1979 ging ze er, op een donderdagmiddag om drie uur, voor het eerst naar toe. Het duurde even voordat de moeders verschenen, begeleid door een priester. Lang mochten ze niet blijven staan, de politie joeg hen weg. Maar in de nabijgelegen Uruguaystraat zag Matilde een muur vol foto's van verdwenen kinderen. Een van de moeders zei tegen haar: “We vragen hier niet wie je bent, we vragen hier wie je mist.” Ze barstte in huilen uit.

Ze werd een van de Dwaze Moeders. “Wij zijn geen helden,” schrijft ze. “We zijn moeders met onze intuïties, met onze angsten. Maar bij ons zal de angst het niet winnen van ons doorzettingsvermogen.” De meesten van hen zouden hun kinderen nooit meer terugzien.

De preek van de leek

Nu, dertig jaar later, worden militairen eindelijk opgepakt en berecht. De Dwaze Moeders zijn wereldberoemd geworden, wereldwijd bewonderd om hun koppigheid, hun moed, hun door niets te stuiten vasthoudendheid te willen weten wat er met hun kinderen is gebeurd. Daar kies ik mijn vertrekpunt. Als ik hier vandaag mijn Lof der Dwaasheid wil zingen, dan is dat ter ere van deze vrouwen en van al diegenen die, dwars door teleurstelling en tegenslag heen, blijven vragen om gerechtigheid en blijven hopen op een antwoord. Een Lof der Dwaasheid die complementair is aan de Lof der Zotheid van Erasmus: niet het zotte cynisme van een nar die zich de moeite bespaart van een kansloze inspanning, maar het dwaze optimisme van een moeder die bereid is zich aan de kleinste van alle kansen vast te klampen.

Rispa, de heldin van het Bijbelverhaal dat zojuist werd voorgelezen, was zo'n moeder, de eerste Dwaze Moeder. Haar twee zoons worden het slachtoffer – in de meest letterlijke zin – van een rauw vergeldingsritueel, opgelegd door een verbijsterend wrede, voor ons onherkenbare God. Rispa – haar naam betekent “vuur dat niet dooft” – kan het niet tegenhouden, maar waakt over hun lichamen en dat van hun vijf medeslachtoffers, maand na maand, in een geweldloos protest dat in zijn dwaasheid, in zijn onaangepastheid, niet te negeren valt. Koning David, die de schuld van zijn voorganger door de zeven offers heeft moeten afkopen, gaat door de knieën: de zeven gehangenen krijgen alsnog een eervolle begrafenis.

Rispa en de Dwaze Moeders na haar vragen om gerechtigheid. Dat Bijbelse woord voor rechtvaardigheid is meer, veel meer dan rechtmatigheid, veel meer dan wat rechters er op enig moment van vinden. De eronder liggende rechtsregels zijn deels geschreven, maar grotendeels ongeschreven. Ze blijven bestaan ook op de donkerste momenten van dictatuur, in de nachtmerries van de volstreekte rechteloosheid. “Het is de stem in je hartje”, zei mijn moeder dan, een omstreden fysieke locatie, maar wel een passend verkleinwoord. Veel meer dan een stemmetje is het dan ook vaak niet, soms zwak maar altijd hardnekkig hoorbaar. Het luidst als het ons attendeert op onrecht dat onszelf is aangedaan; een stuk zwakker als het ons dwingt aandacht te schenken aan wat anderen overkomen is of dreigt te overkomen.

Gerechtigheid. We hebben de neiging om in onze directe omgeving – Nederland, de Westerse landen – bij gerechtigheid als actiepunt allereerst te denken aan vormen van sociale gerechtigheid. Ik was verrast om bij de voorbereiding voor vandaag te ontdekken hoezeer moderne Nederlandse theologen vanaf Karl Barth die toespitsing hebben bevorderd door in de vermaatschappelijking van de theologie de Bijbelse gerechtigheid vooral te interpreteren als een oproep tot zorg voor de economisch gemarginaliseerden. Emmanuel Levinas schrijft in de jaren zestig dat een relatie met God alleen mogelijk is voor wie zich persoonlijk volledig verantwoordelijk stelt voor een rechtvaardige economie.

Duidelijke taal. Ik had mij die sterke toespitsing niet gerealiseerd; daar ben ik dan ook een authentieke leek voor. Maar ik doe wel een bekentenis: ik ervoer die sociale focus als een al te sterke beperking. De grens tussen macht en machteloosheid waar de roep om gerechtigheid weerklinkt, is niet alleen de grens tussen arm en rijk, maar ook wel eens die tussen mannen en vrouwen, ouderen en jongeren, blank en zwart, gezond en ziek, geschoold en ongeschoold, docent en internaatsleerling. En het is ook wel eens gewoon de fysieke grens tussen het rijke Westen en de rest van de wereld, aan de Zuid-Europese stranden of op de Noord-Europese luchthavens.

“Heb uw naaste lief als uzelf.” De georganiseerde religie heeft het vandaag de dag niet gemakkelijk, maar juist in het onverminderd opkomen voor die anderen, de zwakkeren, de rechtelozen, ligt een onverminderde kans voor de Kerk. Op al die plekken waar gerechtigheid onvindbaar is, waar het enige recht het recht van de sterkste is, waar vreemdeling en vluchteling

De preek van de leek

hun leven niet zeker zijn, kan de Kerk de unieke kern van de Christelijke traditie zichtbaar maken in een ondubbelzinnige keus voor die ander, voor de zwakkere, voor de naaste. Als de politiek wereldwijd moeite heeft met een moderne invulling van het solidariteitsprincipe, ooit de unieke kern van de socialistische traditie, dan zou dat voor de kerk een extra aansporing moeten zijn om het kostbare erfgoed van haar eigen traditie zichtbaar uit te dragen in woorden én in daden.

Nee, gerechtigheid is meer, veel meer dan sociale gerechtigheid. Maar laten we ook onze zegeningen tellen: in vele landen is het recht van de sterkste gelukkig verregaand ingeperkt en de rechtvaardigheid gelukkig verregaand geïnstitutionaliseerd. Fatsoenlijke landen vertrouwen de uitwerking toe aan fatsoenlijke overheden. Nee, het werkt niet volmaakt en het zal dat nergens ooit helemaal doen. Maar waar het lukt is de erkenning van de overheid als hoeder van recht en rechtvaardigheid en als drager van het geweldsmonopolie een ongelooflijke doorbraak.

Gerechtigheid is meer dan sociale gerechtigheid. Maar ook, juist in die beschaafde landen is de opdracht tot sociale gerechtigheid er een van blijvende urgentie omdat zelfs de machtige arm van de overheid fundamenteel te kort schiet om zo'n sociaaleconomische opdracht compleet te realiseren. We zijn immers al geruime tijd genezen van de illusie dat een volledig overheidsgerегисseerde planeconomie haalbaar, laat staan wenselijk zou zijn. Ook onder de best denkbare omstandigheden heeft de overheid maar beperkt greep op wat zich op en rond de markt afspeelt. Wij erkennen allemaal de noodzaak van die overheidsinterventie – een volstrekt vrije markt bestaat sowieso niet – en onderkennen tegelijkertijd de beperkte reikwijdte ervan. Sociale gerechtigheid laat zich heel goed door de overheid bevorderen, maar niet compleet afdwingen. Dat was altijd al zo; het is al helemaal zo in de steeds grenzelozer wereldeconomie waar wij inmiddels deel van uitmaken, waar nationale en zelfs Europese regelgevers maar beperkt kunnen bijsturen en waar wereldwijde instituties nog maar nauwelijks bestaan.

Als de moderne theologen dan zo sterk willen inzetten op de sociale gerechtigheid als religieuze kerndoelstelling, dan zal de kerk vooral al die dwarse dwazen moeten willen steunen die hun stem verheffen tegen de sociale ongerechtigheid in al haar verschijningsvormen en zich niet neerleggen bij de ontbrekende of tekort schietende institutionele oplossingsmogelijkheden daarvoor. Steun aan vakbondsleiders, aan kleine ondernemers, aan actievoerders die zich net als de dwaze moeders, net als Rispa, blijven vastklampen aan hele kleine kansen op een klein succesje. Dwaze moeders, geen dwaze vaders: in en buiten de Bijbel zijn het vaak vrouwen die het op durven te nemen voor de machtelozen en niet benauwd zijn voor de machtigen.

Vrouwen zoals mijn twee grootmoeders. De ene was in Londen een Labour lid van het allereerste uur en liet zich niet van het rechte spoor brengen, ook niet tijdens een partijuitstapje naar het Rusland van Stalin in 1930 waar ze vooral hinderlijk bleef doorvragen. En de andere groeide op tussen de diamantwerkers in Amsterdam en hun vakbond en werd een moeder die in 1942 een zoon, een briljante advocaat, zou verliezen in het verzet tegen de dictatuur, een verdriet dat nooit verdween; de rest van haar leven ging ze gekleed in het zwart. Twee fantastische vrouwen, die sneller aanvoelden van goed en kwaad dan ze het konden uitleggen, en die tot op hoge leeftijd onverminderd verontwaardigd bleven over wat er niet deugde in de wereld en altijd bereid waren om nog eens uit te leggen aan een leergierige kleinzoon wat er hoognodig gauw verbeterd moest worden.

Het is deze Lof der Dwaasheid waar ik vandaag uiting aan wil geven, in bewondering en in hoopvol optimisme. De grenzeloze wereldeconomie die door ondernemers op zulke goede gronden wordt nagestreefd, kan alleen maar de sociale gerechtigheid ten goede komen, als diezelfde ondernemers zich niet verschuilen achter de per definitie tekort schietende

De preek van de leek

gedragsregels van per definitie tekort schietende instituties, maar als ze hun gedrag laten dicteren door wat hoort en niet door wat moet – en dat doen ze gelukkig in toenemende mate. Hun maatschappelijk verantwoord ondernemerschap, zoals we dat noemen, begint precies waar regelgeving ophoudt, en dat is in vele internationale markten al heel gauw het geval. Het is aan de rand van die regelgeving, voorbij de beperkte bescherming die welke overheid dan ook kan bieden, dat de economisch machtelozen vragen om een eerlijke kans om zichzelf te redden. Die oproep richt zich tot alle ondernemers, het meest dramatisch in de derde wereld, maar net zo urgent in ons eigen land.

Het meest dramatisch in de derde wereld, overal waar globalisering zicht begint te bieden op tenminste enige minimale welvaart aan honderden miljoenen mensen voor wie onvoorstelbare armoede het enige perspectief leek, maar waar het werk dat wordt aangeboden vaak nog lang niet voldoet aan bescheiden eisen van beschaving, overal waar betrokkenheid bij een strijdbaar vakbond kan leiden tot onmiddellijk ontslag of erger, overal waar kleinschalig ondernemerschap kan omkomen in overheids corruptie of machtsmisbruik.

Maar net zo urgent in ons eigen land, waar bijvoorbeeld tienduizenden gehandicapte jongeren en ouderen niets liever willen dan te demonstreren wat zij nog wel te bieden hebben en die kans maar zo zelden krijgen. Onrecht wordt niet alleen zichtbaar in wat mensen actief wordt aangedaan, maar ook in wat ze juist niet wordt gegund: de mogelijkheid om volwaardig te participeren in een samenleving die vooralsnog vooral pretendeert dat ieder talent van harte welkom is. Ook dat moet in dwarsheid en dwaasheid gesignaleerd blijven worden. Welvaart is vooral buiten Nederland nog vaak onvoorstelbaar oneerlijk, onacceptabel oneerlijk verdeeld.

We kunnen niet altijd alleen maar afwachten totdat de regels veranderen of het beleid verbetert. Elke denkbare codificatie komt wel eens in botsing met een onderliggende overtuiging van onrechtvaardigheid, met de stem uit het hartje of van waar dan ook, die hardnekkig volhoudt dat wat er gebeurt misschien niet in strijd is met de regels, maar toch niet deugt. Ja, maar hoe zou het dan wel geregeld moeten worden? Dat weet die stem soms ook niet zo precies. En toch: het deugt niet. Het kan niet zo. Het moet anders. En het begint bij de bereidheid om dat in volle dwaasheid vast te stellen, om het niet bij die constatering te laten en het zonodig in burgerlijke ongehoorzaamheid te laten eindigen.

Wij leven in een complexe en stuurloze wereld, en de verleiding is groot om als burgers van die wereld onze hoop bij de bestrijding van al het grootschalige onrecht vooral te vestigen op overheden, op grootschalige organisaties. Maar we mogen het niet alleen aan de instituties overlaten. De wereld komt pas in beweging als wij het zelf willen en ons ervoor inspannen. Het oude verhaal van Rispa, de eerste Dwaze Moeder, en het nog zo recente verhaal van Matilde, haar verre opvolger, herinneren ons allemaal aan de ruimte voor een eigenzinnige persoonlijke stellingname en daarmee aan de essentie: voor iedereen de plicht van een eigen verantwoordelijkheid, van een eigen moment van dwaasheid tegen beter weten in, van een eigen reactie op de roep om gerechtigheid. Door een dwaze moeder of vader of ondernemer of vakbondsleider te zijn. Of door op zijn minst naar hen te luisteren.

In die complexe, veeleisende wereld vervolgen u en ik onze weg, geïnspireerd door wat zichtbaar wordt, soms even, aan kansen op een rechtvaardigere wereld, hoe dwaas dat vaak ook klinkt, en is. Als er al een God is, zal Hij het begrijpen en ons, soms even, een klein moment van vrede gunnen.

